

УДК 811.161.2

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ХРИСТІЯНСЬКОГО КОДУ КУЛЬТУРИ У ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРІ: САКРАЛЬНІСТЬ І ДЕСАКРАЛІЗАЦІЯ

Щербачук Л.Ф.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, м. Сімферополь

У статті аналізується віддзеркалення християнської культури у фразеології. Визначено, що християнський код культури відбиває як систему духовних цінностей народу, так і бінарність сакрального.

Ключові слова: код культури, християнство, сакральність, духовні цінності, фразеологізм.

У полі актуальних завдань сучасної лінгвістики перебувають не лише власне мовознавчі проблеми, а й втілення в різнорівневих мовних одиницях світосприйняття носіїв мови взагалі. Безумовно, релігійна картина світу виступає одним із важливих фрагментів концептуальної картини світу. У пошуках універсальних цінностей, ідеалів людство постійно повертається до своїх першооснов. «Сучасна свобода віросповідання, повернення до християнських духовних витоків поновили яскравість біблійних образів у мовленнєвій свідомості носіїв української мови [3, с. 19].

Актуальність дослідження. Умови сучасного світу вимагають не тільки нового мислення, але й нової свідомості, сформованої на духовних цінностях, що сягають культури релігії. Глибина християнізації людських культур міняється в залежності від глибини духовного життя [14, с. 19]. Духовна свідомість українського народу формувалася на ґрунті найдавніших уявлень про Всесвіт, що передавалися наступним поколінням у вигляді обрядів, звичаїв, міфів, казок, пісень та інших вербальних знаків культури, у тому числі й паремій, фразеологізмів як «мікротекстів культури». Дослідження лінгвокультурного простору в етичному вимірі дозволяє здійснити спробу опису мовної свідомості з урахуванням наявності в ній історично сформованого компонента християнської (православної) культури.

Предметом аналізу в статті є особливості вербалізації християнського коду культури у фразеологічному просторі української мови.

Однією з центральних проблем християнської культури вважається проблема духовних цінностей людини, бо кожний народ, як і кожна особистість, має свою модель морального світу. Це система морально-етичних цінностей, що з'єднує й організовує всі компоненти буття етносу: соціальні, економічні, побутові, політичні, культурні, релігійні тощо. Проте цінність, як поліаспектний феномен, для свого аналізу потребує комплексного підходу, тому **методологічна основа** дослідження базується на єдності лінгвістичного, релігійно-філософського, аксіологічного й культурологічного аспектів.

У часи нових підходів щодо формування мовної особистості, оцінки й переоцінки моральних пріоритетів і цінностей, когнітивно-кумулятивні властивості мови

зберігають і до сьогодні християнський (православний) компонент у лінгвокультурному просторі української мови, який розуміємо як ту його частину, що базується під прямим та опосередкованим впливом християнства (православ'я).

Мета дослідження – виявити християнський компонент у лінгвокультурному (фразеологічному) просторі української мови, охарактеризувати особливості сакральності й десакралізації в межах християнського коду культури, віддзеркаленого у фразеології.

Категорії культурного коду й культурного тексту відносяться до основних структурних вимірів символічної мови культури – відповідно парадигматичній та синтагматичній [1, с. 340]. Поняття культурного коду має різне трактування в науковій літературі. Широкого використання в сучасній лінгвістичній літературі набуло запропоноване В. В. Красних тлумачення культурного коду як «сітки», що культура накидає на довкілля, членує, категоризує, структурує та оцінює його [5, с. 232]. Проте поняття *код культури* постійно уточнюється. Кодам культури як методологічній, поняттєвій основі лінгвокультурології присвячені праці О. Л. Березович, М. Л. Ковшової, В. В. Красних, В. А. Маслової, В. М. Телія та ін. учених, проте проблема докладного їх аналізу чекає свого розв'язання.

У дослідженнях з етнолінгвістики в питаннях про коди культури центральне місце продовжує займати вміщена в них інформація [4, с. 171]. Зміст цієї інформації, на думку О. Л. Березович, визначається не стільки об'єктивним «фотографуванням» дійсності, скільки суб'єктивно наївним світосприйняттям носія традиції, що має етнічне, соціальне, культурне підґрунтя. Така інформація охоплює основні координати моделі світу (часові, просторові, аксіологічні та ін.), але при цьому надто вибіркова (у низці близьких за змістом елементів один може мати культурну (мовну) відзнаку, а інший може бути позбавлений подібної маркованості [1, с. 9]. Підтримуємо думку М. Л. Ковшової, що найбільш оптимальною для лінгвокультурологічного дослідження представляється організація культурних знаків у код культури за тематичною ознакою: «людина» (антропний код), «природа» (природний код), «реч» (речовий код) тощо [4, с. 174]. На цій підставі виділяємо християнський код культури й об'єднуємо в ньому, за визначенням В. М. Телія [10], духовно та / чи релігійно-антропоморфний і релігійно-артефактний коди. Проте дуже важливо тут зрозуміти механізм того, як об'єкти реального світу, крім виконуваних ними функцій, набувають у культурі знакової функції, тобто стають носіями додаткової інформації [6, с. 21]. Із поняттями християнський, духовний дуже тісно пов'язане визначення й тлумачення сакрального, що стало предметом опису в монографіях Т. П. Вільчинської [2], М. В. Скаб [8].

Як релігійний феномен, священне пов'язане з Богом чи богами, і саме через стосунок до Божественного окреслюють сферу сакрального. Услід за Т. П. Вільчинською, сакральне розглядаємо «як особливу концептосферу, вживаючи відповідний термін передусім на позначення сукупності концептів, наповнених релігійним смислом. Сакральне співвідноситься з відповідною ділянкою мовної семантики чи частини цієї концептосфери, реалізованої за допомогою мовних знаків» [2, с. 128]. Отже, сакральне – це те, що стосується релігії. Формування сакральних уявлень народу віддзеркалене у вербалізованих фразеологічними засобами концептах.

Причому словникова дефініція фразеологічної одиниці (ФО) «лише частково відображає культурно-національну конотацію як інтерпретацію денотативного або образно мотивованого, квазіденотативного аспектів значення в категоріях культури» [12, с. 284]. У пропонуваному дослідженні обмежуємося експлікаторами сутності сакрального – у поле зору потрапляють ФО з компонентами на позначення найменувань надприродних істот, що є об'єктом поклоніння в релігійному культі релігійної сфери, окремі релігійні цінності.

Однією з найважливіших цінностей християнського коду культури як в традиційній, так і в сучасній ідеологічній формі була й залишається віра – той шлях, яким Бог і людина йдуть назустріч один одному, джерело мудрості, сили, добродійства. Через віру людина може все пізнати й все здійснити, бо «якщо хоч трохи можеш вірувати, все можливе віруючому» (Мк. 9. 23). Така віра має бути для кожного індивіда постійна з метою захисту цінностей антицінностями. Саме переконання, світогляд, погляди репрезентує ФО *символ віри* [9, с. 646].

Сутність цінностей у християнстві віддзеркалюється у вірі в Єдиного Творця всього живого й матеріального: (*Божий світ* [9, с. 632], *Божа Людина* [9, с. 358], *Божа пташка* [9, с. 583], *Боже теля* [9, с. 708], *як Божа бджола* [9, с. 433] тощо), у його заступництво, усмогутність, справедливість дії Божої сили тощо: *промисел Божий* [9, с. 576], *дай Господи* [9, с. 186], *не дай Господи* [9, с. 186], *крий Боже* [9, с. 313], *на милість Божу* [9, с. 387], *кара Божа (Господня)* [9, с. 287], *не доведи Господь* [9, с. 211] тощо.

Усі Божі добродійства, благочинства приходять з молитвою, бо саме через щирі молитви людина спілкується з Богом, звертається до нього зі своїми проханнями з надією на здійснення бажаного. Тому приємне відчуття радості, легкості при виконанні певної роботи передається у ФО *як Богу молитися* [9, с. 402].

В. М. Мокієнко, характеризуючи російську фразеологію в історико-етимологічному аспекті, зазначає, що слово *бог* у більшості висловлювань відображає монотеїстичне уявлення християн про єдиного й усмогутнього творця Всесвіту. Проте «немало в російській мові й таких сталих сполучень і образних зворотів, які заперечують «зсередини» християнські семантичні нашарування та повертають нас до язичницьких уявлень про богів» [7, с. 205]. Такі міркування вченого цілком слушні й щодо українського фразеологічного корпусу мови. Графічне оформлення компонентів ФО (з великої / малої літери), іноді без особливих підстав, пояснюється «поступовим переростанням і вростанням однієї міфології в іншу» [7, с. 206], наприклад: *Бог (Господь) зна що таке*. Невідомо що; щось неймовірне [9, с. 34], *з Богом, Парасю*. Уживається як побажання: можеш іти [9, с. 34], *за малим богом*. Ледь, трохи [9, с. 34], *молитися скляному богу, жарт*. Випивати, пиячити [9, с. 402], *почувати себе богом*. Бути впевненим у своїх діях, маючи добру підготовку, міцні знання тощо [9, с. 553], *дай Бог ноги*. Уживається для вираження необхідності раптової втечі звідкись [9, с. 186] тощо.

У Словнику-довіднику з релігієзнавства сакралізація визначається як: «1. Поширення впливу релігії на сферу свідомості, духовну культуру особи, групи, суспільства. 2. Надання матеріальним предметам, особам, окремим діям тощо магічних властивостей, розуміння їх як сакральних» [13, с. 312–313]. Стосовно фразео-

логізмів з їх образно-ситуативною мотивованістю, що безпосередньо пов'язана зі світоглядом народу – носієм мови, основним нервом культурної конотації є образна основа, система образів, закріплених у фразеології, що так чи інакше пов'язана з матеріальною, соціальною або духовною культурою певної мовної спільноти [11, с. 214–215]. Компоненти ФО та й самі ФО з відповідною образною основою (*терновий вінок* [9, с. 110], *блудна вівця* [9, с. 94], *блудний син* [9, с. 646], *нести свій хрест* [9, с. 433], *як з хреста знятий* [9, с. 271], *манна з небес* [9, с. 367] та ін.) односторонньо відсилають нас до тексту Біблії, релігійної концептосфери й екстраполюють до сакрального. Проте в багатьох випадках фразеологічна сфера десакралізує значення вільних словосполучень – прототипів ФО та їх компонентів: *агнець Божий*, *книжн.*, *несхв.* Безвольна, покірлива, розумово обмежена людина [9, с. 19]. Варто наголосити, що релігійний словник не подає поняття десакралізація. М. В. Скаб виводить тлумачення з дефініції сакрального й визначає десакралізацію, як «звуження впливу релігії на сферу свідомості, духовну культуру особи, групи суспільства» та «припинення надання матеріальним предметам, особам, окремим діям тощо магічних властивостей, розуміння їх як сакральних» [8, с. 78].

Аналізуючи проблему, варто вирішити питання стосунку до сакрального протилежних сил, вербалізованих у концепті чорта. Т. П. Вільчинська дотримується погляду, згідно з яким сатана або чорт, що, безперечно, не можуть бути священними, є органічною частиною того надприродного, невідомого, табуйованого світу, що кваліфікується як сакральний. Саме злі сили, що уособлюють нечисте, разом із чистим визначають релігійну полярність і відіграють у світі сакральному таку ж роль, як поняття добра і зла у світі профанному [2, с. 126]. Проте одна й та ж сила може приносити добро або зло в залежності від певних обставин. Так, одні й ті ж ФО, що репрезентують сферу сакрального, характеризуються аксіологічною амбівалентністю: *йди з Богом*. Форма прощання з побажанням благополуччя, успіху, щастя іт. ін. // Уживається для вираження бажання позбутися чієїсь присутності [9, с. 275], *Мати Божа*. Уживається для вираження позитивних або негативних емоцій: радості, здивування, захоплення, переляку [9, с. 387], *скажи на милість Богу*. Уживається для вираження подиву, незадоволення, розгубленості, сумніву [9, с. 275], *чорт (біс) [його (вас, тебе)] візьми*. 1. *Лайл*. Уживається для вираження незадоволення, досади з приводу чогось. 2. Уживається для вираження задоволення, захоплення ким-, чим-небудь [9, с. 768], *чорт [його] батька знає, грубо*. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, обурення з якогось приводу. 2. Уживається для вираження здивування або захоплення з приводу кого-, чого-небудь [9, с. 769] тощо.

Отже, поняття сакрального, чи священного можна вважати фундаментальною категорією духовної сфери. Ціннісна ієрархія християнського коду культури, представлена у фразеологічному просторі, – христоцентрична. Діалектика сакрального вбачається в аксіологічній амбівалентності. Проблема вербалізації християнського коду культури у фразеологічному просторі є багатоаспектною, складною та потребує докладного аналізу. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в моделюванні структури відповідного культурного коду й характеристиці складників цієї структури.

Список літератури

1. Березович Е. Л. Язык и традиционная культура : Этнолингвистические исследования : [монография] / Е. Л. Березович. – М. : Индрик, 2007. – 600 с. (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования).
2. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст. : [монографія] / Т. В. Вільчинська. – Тернопіль, 2008. – 424 с.
3. Дядечко Л. П. «Адамів слід» в українській фразеології / Л. П. Дядечко // Українське мовознавство. – 2011. – № 41. – С. 18–24.
4. Ковшова М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии : Коды культуры / М. Л. Ковшова. – М. : Книжный дом «ЛИБРИКОМ», 2012. – 456 с.
5. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
6. Маслова В. А. Национальные ценности и язык: духовный код культуры / В. А. Маслова // Лингвистика. – 2010. – № 2 (20). – С. 19–30.
7. Мокиенко В. М. Образы русской речи : историко-этимологические очерки фразеологии / В. М. Мокиенко. – 2-е изд., испр. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 464 с.
8. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери / М. В. Скаб. – Чернівці, 2008. – 560 с.
9. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.; [відпов. ред. В. О. Винник]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с. (Словники України).
10. Телия В. Н. Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / [отв. ред. В. Н. Телия]. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006. – 784 с.
11. Телия В. Н. Русская фразеология, семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты : [монография] / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 286 с.
12. Ужченко В. Д., Фразеологія сучасної української мови : [навчальний посібник] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
13. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – К. : Наук. Думка, 2004. – 560 с. – (Словники України).
14. Шпідлік Т. Духовність християнського Сходу / Томаш Шпідлік [пер. з італійської Мар'яни Прокопович]. – Львів : ЛБА, 1999. – 496 с.

Щербачук Л. Ф. Концептуалізація християнського кода культури во фразеологічному пространстві: сакральність і десакралізація / Л. Ф. Щербачук // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 496–500.

В статтю аналізується відображення християнської культури во фразеології. Определено, що християнський код культури відображає як систему духовних цінностей народу, так і бинарність сакрального.

Ключевые слова: код культури, християнство, сакральність, духовні цінності, фразеологізм.

Shcherbachuk L. The conceptualization of Christian culture code in phraseological space: sacralization and desacralization / L. Shcherbachuk // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 496–500.

This reflection of Christian culture in phraseology is analysed in this article. It was identified that the Christian cultural code reflects both a system of sacred values of the people and the sacred binarity.

Keywords: code of culture, Christianity, sacralization, sacred values, idiom.

Поступила в редакцію 19.10.2012 г.